

Н. Д. НЕУСТРОЕВ

(Төрөөбүтэ 70 сылын туолуутугар)

Николай Денисович Неустроев маннайгы айымньыта — «Дьинкэй олох» («Дикая жизнь») диэн кэпсээн. Бу кэпсээн, 1915 сыллаахха нууччалыы тылыннан суруллан баран, 1917 сыллаахха «Сибир уоттара» («Сибирские огни») сурунаалга бэчээттэммитэ. 1915—1922 сылларга Н. Д. Неустроев, итинтэн ураты, өссө «Хотугу өлүү буолбуттар» («Прокаженные»), «Абааһы көрүү» («Презрение») диэн кэпсээннэри, «Дьикти көрсүһүү» («Странная встреча»), «Кутаа аттыгар» («У костра») диэн ситэриллибэтэх очеркалары уонна «Тимир дьон оҕолоро» диэн пьесаны суруйталаабыта; 1916 сыллаахха П. А. Ойуунускайы кытта Н. В. Гоголь «Ревизор» диэн комедиятын тылбаастаабыта. Онон буоллабына, Н. Неустроев

литература аанын аан магнай 1915—1916 сылларга аспыта. Ол эрэри кини революция иннинээҕи итиннэ революция сабанаабы туох баар бары айымньылары сыччах боруобаланыы, суолуниһи чунганаһын быһыытынан сыаналаналлар. Суруйааччы дьингээх айар биографията «Кукаакы Кулуба», «Тиэтэйбит» диэн комедияларын уонна «Сэмэнчик» диэн кэпсээнни суруйбут комиттэн (1920—1921 сс.) ыла сабаланаар.

Дьин норуот баайа-дуола буолбут чулуу айымньыларын Н. Неустроев сэттэ эрэ сыл устатыгар (1920—1926 сс.) суруйбута. 1927—1928 сылларга, ыраханник ыалдыа сылдьан, күттүүннээҕи тугу даҕаны айбатаҕа диэххэ сөп. Ити үөһэ ахтыллыбыт сэттэ сылтан ордук 1924—1926 сыллар «быйаннаахтара»: оччолорго суруйааччы «Оноруу кытаанах» диэн драмата, «Куһаҕан тыын» диэн комедията, «Балыксыт Былатыан», «Ыйдаҕа», «Иирээн», «Муммут оҕо кэпсээнэ», «Кутгаммыт» диэн кэпсээннэрэ уо. д. а. айыллыбытара.

Н. Д. Неустроев архивыгар, бэчээттэммит үлэлэрин илиинэн суруллубут варианттарыттан ураты, элбэх ситэриллибэтэх пьесалар, кэпсээннэр, очеркалар бааллар.

1926 сыллаахха Н. Неустроев «Саха комедиялара» диэн маннайгы кинигэтэ тахсыбыта. Оно «Кукаакы Кулуба», «Тиэтэйбит» итиннэ «Тар» диэн комедиялар киирбиттэрэ. 1929 сыллаахха кини кэпсээннэрин хомуурунньуга тахсыбыта; ол хомуурунньук кыратык кэнэтиллэн, 1934 сыллаахха иккистээн таһаарыллыбыта. 1947 сылга Саха сиринээҕи кинигэ издательства суруйааччы талыллыбыт айымньыларын кинигэтин таһаарбыта. Оно автор сүрүн айымньылары бары (түөрт комедия, сэттэ кэпсээн) киирбиттэрэ. Бу кинигэ 1959 сыллаахха хаттаан бэчээттэммитэ. Атына диэн — бу сырыыга айымньыларга кылгас комментарийдар бэриллбиттэрэ итиннэ киириц ыстатыйа баайда кэнэтиллибитэ.

Н. Д. Неустроевы саха билигин ааҕааччылар драматург уонна прозаик быһыытынан улаханнык ытктыыллар. Кини хаалларбыт литературнай нэһилиэстибэтэ саха драматургиятыгар, уусуран прозатыгар чаччы биллэр-көстөр миэстэни ылар. Ол эрэри саха литературатын төрүттээбит дьонтон биридэстэрин быһыытынан билигин Н. Неустроев туох-ханнык иннинэ саха национальнай комедияларын айан ылбыта. Кини бэйэтин комедияларынан саха драматургиятыгар комедия жанра киирэр суолун аан маннайгынан үктээбитэ, оттон кэпсээннэрэ билигин уусуран прозабытыгар кэпсээн жанра киирэригэр кыах биэрбит маҕнайгы чулуу холобурдар буолаллар. Онон суруйааччы айымньытын уопсай характеристиката икки суол салаалаах буолуохтаах: кини драматургия уонна проза уобаластарыгар тугу айбытын тус-туска ырытан сыаналаныхтаах. Бу ыстатыйа Н. Неустроев айымньытын идейнэй-эстетическэй ис хоһоонун толору арыырга ончу даҕаны суоттаныллыбат, ол эрэри билигин жакрдарынан көрүү принцибин тутуһабыт.

Суруйааччы маннайгы прозаическай айымньытынан «Дьинкэй олох» диэн кэпсээнин ааҕар эбит буоллаахха, кини драматургияа аан бастагы холонуугун 1917 сыллаахха «Тимир дьон оҕолоро» диэн пьесаны суруйан онгорбута. Онто, идеяны, уусуран өттүнөн ончу сиппэтэх-хоппотох айымньы буолан, кини айар биографиятын характеристикалыырга туспа суолтаны ылбат. Соччолорго кэриэтэ Н. Д. Неустроев П. А. Фёдоровскайдын Н. В. Гоголь гениальной комедиятын «Ревизор» тылбаастаабыта. Бу икки суол түбэлтэ кини драматургиянан бэрт эрдэ, айар суолун саамай саҕаланыытыгар интэриэһиргээбитин көрөхсө биллээхтик көрөһүлүлэр.

1920—1926 сс. Н. Неустроев түөрт комедияны («Кукаакы Кулубаны», «Тизтэйбити», «Тары», «Куһаҕан тыны») уонна «Оноруу кытаанах» диэн драманы суруйбута. Бу айымньылар тахсыыларын оччотообу ааҕааччылар саха литературатыгар урут суох жанр — комедия — үөскээниин быһыытынан тутта билимниттэрэ. Ааспыт түөрт уон сыл устатыгар уонна билигин даҕаны суруйааччы литературнай нэһилиэстибэтин үөрэтээччилэр итинник санааны тутуспуттара итинэнэ тутуһаллар. Онон буоллаҕына, Н. Д. Неустроев комедиялара кэлин атын автордар айымньылар бу жанрга киририлэригэр холобур быһыытынан көрүлөр буолбуттара. Чуолкайдаан эттэххэ, кини оччотообуга саха драматургиятыгар бу биер саҕа үөскээн эрэр жанры төрүттээчи быһыытынан аабыллар кыахтамыта; комедиялара ол курдук туһунан, ала-чуо өрүттээхтэр, саҕа хаачыстыбалаахтар.

Үөһээ ахтыллыбыт биэс драматическай айымньылартан советскай тематикаҕа сыччаах «Тар» диэн комедия аһаҕастык, уоннаабылара, син биер А. Софронов драмаларын курдук, саха революция иннинээҕи олоҕун көрдөрөөлөр.

Комедия жанрын чопчу өрүттэрэ, ону тэнэ суруйааччы айар стилин уратылары «Кукаакы Кулуба» ордук толорук көстөөлөр. Онон Неустроев драматическай нэһилиэстибэтин көрүүнү билигин бу айымньыны кылгастык ырытыттан саҕалыбыт.

«Кукаакы «Кулуба» комедия 1920 сыллаахха олунньу 29 күнүгэр суруллан бүппүтэ. Киниэхэ Олунньутаабы революция иннинээҕи кэмгэ саха тойотун аймаҕа өй-санаа өттүнэн тутайыта, сиэр-майгы өттүнэн сытыйыта куллулар. Айымньы сүрүн геройа — Кукаакы диэн хос ааттаах улуус кулубата. «Комедия геройдарынан — өй-санаа өттүнэн бэйэлэрин төрүкү ылдыктарыттан туораабыт дьон буолааччылар», — диирэ В. Г. Белинскэй. Неустроев комедиятын кылаабынай геройа, — дьэ, оннук киһи. Киниэхэ общественнай балаһыанньатыгар дьүөрэлээх тустаах умсугутар үрдүк сыал — идеал — диэн суох, онорор оноруутугар, сылдыар быһыытыгар салайтарарга ылыммыт кытаанах санаа диэн мэллигир, өйдүүр өйө, дьулуһар дьулуһуута тус бэйэтин киэнэ буолбатах. Кини олоҕун суос-соботох мунтуугур сыала — үрүн ыраахтаабыттан орден ылы.

Кукаакы Кулуба сиэри таһынан ньуду балай быһыытын, тутах өйүн, мунгутах интэриэһин автор тойот аймах үдүүр адыһынатын курдук ойуулуур. Онон кини ойуулуур көстүүдэригэр историческай өттүнэн диригиник ингэнтонон киирэр, реалистическай методы туттан суруйар. Биллэрин курдук, саха улуустарын, нэһиликтэрин үйэлэр тулары үөрбэ суох, харана гынан баран, баай буолан, аһаҕасты айбардаабыт тойоттор баһылаан-көһүлөөн олохтооттара. Улуус кулубалара уонна нэһилиэк кинээстэрэ бэйэлэрин ньуду-балай быһыыларын, мунгутах өйдөрүн, чычаас санааларын мунгура суох былаастарынан саптыналлара, үлэһит нэһилиэһинэ тойот аймахтан толору тутудуктаах онороллоро. Ол эрэри XIX үйэ бүтэһигиттэн итинэнэ XX үйэ саҕаланытыттан ыла балаһыанньа уларытан барбыта. Саха сириг экономикай, политическай олоҕо уустугуран испитэ, Норуот общественнай өйө-санаата улам уһуктан барбыта, хам-түм да буоллар, үөрөхтөөх дьоннор үөскээбиттэрэ, баттаммыт нэһилиэһинэ ортотугар киһи киһитин билииниэ саҕаламмыта. Оннук усулуобуйа кукаакы кулубалар аҕала быһыылары, чычаас ычалара ордук ырылычы көстөрө. Кинилэр улуустары баһылыктаан олохтор кыахтара суоҕа мөккүөрэ суох буолбута. Н. Неус-

троев, бэйэтин айымньытын тематынан олох итинник өттү ылан, дынг комедийнайдык быһаарбыта.

Кукаакы Кулуба медаль ылан үөрүүтэ уонна саҥа наҕарааданы ылар баҕата комедия сюжетын сайыннарар сүрүн төһүүлэр буолаллар. Сүрүн герой орден сымдаланнаах күүтүүтэ саҥа былаас представителлэрэ, куораттан кэлэн, үрүн ыраахтаабы престолуттан сууларыллыбытын туһунан биллэриилэринэн бүтэр. Инньэ гынан, Кукаакы Кулуба көһүппүг көһүтүүтэ, эрэммит эрэнитэ букатын тиэрэ эргийэн тахсар. Айымньы бүтэһигэр сюжет сайдыытын сөптөөх олугун быһытынан герой киһи күлүөх балаһыанньатыгар түбэһэрэ, дьэ, итиннэхэ көстөр.

Комедия саҕаланыбыттан бүтүөр дьэри Кукаакы Кулубаны автор көрдүбүчэ гына ойуулуур. Хас биридди персонажтар (улуус суруксута Сэмэн Сэмэнэбис, кулуба кэргэнэ Марыына, Утары Баһылай, Тыгырах Сэмэн уо. д. а.) тахсыылара сүрүн герой бэрт бөрөкүтэ суох өйдөөбүн-санаалаабын арыйарга көмөлөһөллөр. Бу өттүттэн ыллахха, айымньы тематын арыйарга Сэмэн Сэмэнэбис курдук персонаж баара улахан суолталаах. Бу өйдөөх, кини тэрэй итиэннэ үөрэхтээх киһини кытта сэргэ көрдөххө, Кукаакы Кулуба кэнэнэ, хаалылааба, күүстээх санаата суоҕа, кураанабынан чабыланара ордук ырылыһан тахсаллар.

Герой омсолоох характеристиканы ыларыгар кини Утары Баһылай дьон дьадаҥы киһилиин сыһыаннаһыта биир суол тоҕоостоох түгэн буолар. Өскө улуус суруксута баарыгар кулуба киһи быһытынан тус хаачыстыбалара арыллар буоллактарына, кэрээнэ суох утары басыһан, Утары Баһылай киһини олохтоох былаас представителэ буолара сатамматын саралыы тардан көрдөрөр.

Марыына эмээхсин оруола бэйэтэ туспа уратылаах. Кини кэргэн толкуйа суох быһаарынарын, уолбамдытык быһыыланарын, кэнэниик өйдүүрүн этэһи сылдыарга эрэ анаммыт курдук. Марыына Кукаакы Кулуба тугу онгоро барыта туох ис хоһооннообун уонна суолталаабын чуолкайдаан, кэнэтэн биэрэр. Холобур, эрэ медаль ылбытынан киһиргэнээри уһугунарбытыгар, кини: «Эмиэ тоҕо түһүн төгсунна?» — диэһинэ бу түгэнгэ ончу атын хоһооннонон тахсар. Марыына, «эмиэ» диир биир тылыттан Кукаакы Кулуба кэргэни иннигэр куруутун киһиргэнэрэ, оннук идэтэ бэл бу саамай чүгас киһитин — ойобун өлөрдүү салгыһыта өйдөнөр. Онон Марыына эппит тылыттан киһиргээһин сүрүн герой албаһааһына буолбатаҕа, кини арахсыспат адыната буолара көстөр.

Комедия тиһэх көстүүтүгэр икки саҥа персонаж — саҥа былаас представителлэрэ кэлэллэр. Кинилэри кытта көрсүһүүтүгэр Кукаакы Кулуба эргэ былаас представителити итиэннэ киһи быһытынан букатын эстэр, иэдээһинэ түбэһэр. Биир өттүттэн ыллахха, эмискэ баар буола түспүт ыалдьыттар кулубаҕа ыраахтаабы былааһа сууларыллыбытын туһунан биллэрэллэр; онон буоллабына, кини бары эрэлэ, баҕа санаата, туһанан олоҕубт ордук-хоһуу балаһыанньата — бүтүннүү мөлийэригэр тиийэр. Атын өттүттэн ыллахха, Кукаакы Кулуба, сэрэбэ суохтук туттан (куруубайдаан, утарсан), бэйэтин кутталлаах балаһыанньаҕа угар уонна, онтутан мүччүрүйэ сатаан, нэгэй дууһатын атын өттүттэн арынар. Тиһэх түгэнгэ бу сүрүн герой хара баһаам омсолоох өрүттэригэр сирэй көрбөх уонна куттамсах буолуу курдук хаачыстыбалар эбиллэллэр. Түмүгэр, комедия кылаабынай геройа ааҕааччылар уонна көрөөччүлэр иннилэригэр бэрт түктэри балаһыанньа түбэһин түбэһэр. Онон айымньы темата собус-сөбөтөх сөптөөх хайысханан толору арыллар.

Суруйааччы маастарыстыбата толору сиппитэ кини барыны бары «биир сылга, биир санааҕа» (В. Г. Белинскэй тыллара) сатаан хайыһынарарыгар чабылхайдык көстүбүтэ. Айымньыга оннук сыалы, санааны биһиги саха тойотторо өй-санаа өттүнэн төннүбүттэрин кинилэр биир типическэй представителлэригэр — Кукаакы Кулубаҕа — түмэн арыһына көрөбүт. Маныаха Н. Д. Неустроев дэгиттэр сатабыллаах: Марыына суустаах тылларын, Сэмэн Сэмэнэбис начальнигин дьыалатыгар соруйан кубулбатыран кыһаммыта-мүһөммитэ буоларын, Тыгырах Сэмэн ымсытыгар-харамыгар сирэй көрбөх буолан илин-кэлин түһэрин, Утары Баһылай бэтэлээх сыһыанын — барытын кукаакы кулубалар өй-санаа өттүнэн кыараҕас илээхтэрин, унуку быһыылаахтарын, кэскилэ суох балаһыанньалаахтарын ыраас мууска уруууга, күлүү-элэк оностууга туттар. Персонажтар туттар быһыыларыгар, сылдыар сырыларыгар соруйан, оруо маһы ортотунан оноро сатааһын ончу даһаны суох. Айымньы хас биридди геройа бэйэтин быһыытынан итиэннэ тустаах түгэнгэ үөскээбит сиринэн саамай сөпкө туттар-хаптар. Автор дынг реалистическай айар ньымалааҕа итинник хартыыналарга ырылыччы көстүтэлиир.

Драматическай айымньыларга геройдар характердара диалогтарга, монологтара арыллааччылар. «Кукаакы Кулуба» биир күүстээх өттүнэн диалогтара, монологтара дирин ис хоһоонноохторо, чочуллубуттара, кылаабынайа, геройдар сылдыар быһыыларыгар-

майгыларыгар сөп түбэллэрэ буолар. Персонажтар сагалара, кэпсэтиилэрэ тус-туһунана, уратылааба, олохторун усуллубуйатыгар, характердарыгар, сайдыларын таһымыгар, майгыларыгар-сигилилэригэр эпиптиирэ — айымньы бири суол үчүгэй хаачыстыбата.

«Кукаакы Кулубаба» комедия жанрын чопчу өрүттэрэ чабылхайдык көстөллөр. Кукаакы Кулуба типическэй, дынг комической образын айан, Н. Д. Неустроев саха литературатын байыпта. Бу образ комедия жанрыгар үлэлиир саха автордарыгар уруккуттан билингээнгэ диэри чабылхай холобур быһытынан сылдьар.

«Кукаакы Кулуба» айыллыбыт сылыгар — 1920 сыллаахха — Н. Неустроев «Тиэтэйбит» диэн комедиятын бастакы варианын суруйбута уонна онтун бүтэһиктээхтик 1925 сыллаахха онорбута.

Темаларын өттүнэн ыллаахха, бу икки комедия сүрүн геройдарынан араастаһаллар: «Кукаакы Кулубаба» саха баайын представителэ, оттон «Тиэтэйбиккэ» үлэһит норуоттан тахсыбыт киһи күлүллэр. «Тиэтэйбит» диэн комедия саха драматургиятыгар ураты миэстэни ылбатар даҕаны, автор магнайгы комедиятыгар ситиспит улахан кыайытын бигэргэтинэригэр сүнгэн суолталаммыта. Жанрынан бу эмиэ, син бири «Кукаакы Кулуба» курдук, саҕа, ураты айымньы этэ.

Магнайгы комедияба сүрүн герой айымньы былаһын тухары утумнаахтык күлүллэр, оттон «Тиэтэйбит» дынг комедиюна киһи төрүөтүгэр (завязкатыгар) баар. Маныаха сүрүн персонажтар характердара арыллар комической балаһыанньалара бэрт кыраттан төрүөттэнэн үөскүүллэр. Куоракка улуустан кирибит хаартыһыт идэлээх Омуннаах Уйбаан бири дойдубулаабын көрсө биэрэр. Киһитэ киниэхэ, дьэбэ-лэнэн, ыарыһах кэргэнигэр өлбүтэ дири. Уйбаан, өс кирибэт оһу итэҕэйэн, киһи күлүөх суолларыгар түбэһитэлиирэ айымньы сюжетын сайдытын олугар бири-бири көстөн иһэр.

Комедия икки ооньуутун устатыгар Омуннаах Уйбаан характера араас өттүттэн сөпкө арыллар. Киһи тугу гынарыгар барытыгар — сагарар саҕатыгар, саныр санаатыгар уо. д. а. — киһиргэһин, чэпчэкигин, куруубайын, кэрээнэ суоһун, ньүкэниин көрдөртүүр. Герой характерын омосолоох өрүттэрэ киһи олоһун кытта быстыспат сибээстээһин суруйааччы итэҕэтиилээхтик арылар: Уйбаан көлдүн олоһу экирэтэр, соргуну, баарды көрдүүр.

Автор геройун хайдах эрэ кыратык таарыйан күлэр. Уйбаан обществовны утарар характердаах ыар буруйу онорбот. Киһи сыһа бэрдэрэр: киһи ооньоон эпиптин кырдыкка ылынар, кэпсэтэр киһитин тыла төһө оттомнообун

бэрэбиркэлиир өйө, сэрэбэ суох буолан иэдэйэр.

Ыарыһах кэргэнэ өлбүтүн туһунан сэлэни итэҕэйэт, сонно туга саҕа кэргэн ыларга быһаарынар. Өскө кэргэнэ кырдык өлбүтэ буоллар, онуоха киһи сүөлүргүөбэ туох да суох буолуо этэ. Ону баара киһи, кэргэнэ тыыннааһар саҕа кэргэн кэпсэтэн, түктэри быһыыга түбэһэр. Иньэ гынан общественной олох нуорматын кэһэр уонна онтуу иһин тоһун ылар — күлүүгэ барар. Көстөрүн курдук, бэрт кыра да төрүөт сыыспыт киһиэхэ улахан охсуулаах буолан тахсар. Комедия жанрыгар үгүстүк туттуллар ити ньыманы саха драматургиятыгар аан бастаан Неустроев киллэрбитэ.

«Тиэтэйбиккэ» бири герой дэг үктээһинэ атын геройдар характердарын омосолоох өттүлэрэ көстүүтүгэр төрүөт буолара — комедия саарбаба суох үчүгэй өттө. Маныаха күлүллэр персонажтар ахсааннара элбири, оттон ол айымньы идеятын, тематын байытар.

Омуннаах Уйбааны кытта сэрэбэ киһи күлүөх балаһыанньатыгар Күөс Бүөтүр оһонньор уонна Аллаах Алаапыйа түбэһэллэр. Кинилэри автор киһилик кэптээх дьон быһытынан ойуулуур, ол эрэри, тоһооско түбэһиннэрэн, бири ханнык эмэ биллэр-көстөр итэҕэстэрин ордук чорботор. Бүөтүр оһонньор характерын сүрүн чертата — ымсыы, харам санаа. Огдообо хаалбыт кийитин эргэ биэрэн, киһи хайаан да барыһыран хаалыан баҕарар, онук ымсыы санааттан Уйбаан Алаапыйаны ойох ыларын тиэтэтэр. Дьэ оһон, Күөс Бүөтүр иҥсэтэ кылаабынай герой киһи сэмпэлиир сыһа суолун онороругар төһүү буолан биэрэр.

Алаапыйа ылыктаах өйө-санаата эмэ чэпчэки быһыыга кыайтарар. Кэргэн тахсыы курдук боччумнаах болпуруоһу Алаапыйа, көтүмэхтик быһааран, син бири оһонньор иҥсэтин курдук, Уйбаан толкуйа суох хардыыны онороругар көмөлөһөр, бэйэтэ күлүүгэ-элэксэ кириэр.

«Тиэтэйбит» комедия күүстээх уусуран өттүнэн геройдара тугу гыналлара, хайдах буолаллара киһини итэҕэтэрдик тахсара буолар. Манна автор суруйан була сатаан онгоһуутун ханна да көрбөккүн. Персонажтар саха оччоттобу олоһор үөскээбит характердарын быһытынан ылыктаахтык тутталлар-хапталлар.

Өскө Кукаакы Кулуба өйүн-санаатын туругун ойуулааһыҥна кыра соһус быһалааһын биллэр буоллабына, бу иккис комедия геройдара ордук мындырдык бэриллибиттэр. Урут эпиппит курдук, Омуннаах Уйбаан айымньыга бүтүнүүтүгэр комическайдык бэриллибит. Ол эрэри киһи сылдьар быһытыгар суруйааччы киһини күллэриэххэ эрэ диэн сыаллаах эбиини-сабыны киллэрбэт,

кыраасканы мээндэ хойуннарбат. Маныаха Н. Неустроев профессиональной маастарыстыбата үүммүтүн көрөбүт. Ону тэнгэ комедия тыла-өһө эмиз ордук тупсабай буолар. Суруйааччы ордук улахан кыайыны персонажтар сангаларынан характеристикаларыгар ситиспит.

Социальной олох-дьаһах ордук уус-тук боппуруостарын Н. Неустроев «Куһаҥан тыын» дииҥ комедиятыгар диригиник ылан көрдөрөр. Манна автор ылбыт темата, омос көрдөххө, эмиз майгы-сигили, олох-дьаһах өтүтүнэн кыарабастык ылыллан арийыллар курдук. Дынгэр буоллабына, дьон-сэргэ итэбэстэрэ бу комедияҥа киэҥник, сытытык, социальной характердаахтык сэмэлэнэллэр.

«Куһаҥан тыын» — түөрт ооньбуулаах комедия; киниэхэ тобус персонаж баарыттан түөрдэ (Уйбаан Бырдаахап, кини кыһа Марыына, Силээхтэ Сэмэн, Куонаан) — сүрүн геройдар, уоннаабылара, итилэр образтарын ситэрэн, айымныга быстах-остох көстөллөр.

Уйбаан Бырдаахап — саха типичнэй кэччэгэй баайа. Кини олобун туох баар интэриэһэ кэччэнигэ эрэ бас бэринэр. Кыһыл көмүһү муньар инниттэн Бырдаахап бэйэтин даҕаны, көргөттөрүн даҕаны үһүн эрэйгэ угар: куһаҥаннык аһыыр, куһаҥаннык тагнар, культурнай наадыйы диэни ончу билиммэт. Капиталы муньунуунан үлүһүү ыарытыгар буулаппыт киһи өй-санаа өтүтүнэн хайдахтаах курдук бүдүгүрэрин автор уус-уран өтүтүнэн сүрдээх мындырдык көрдөрөр. Комедия усталаах-туоратын тухары ааҕааччы Бырдаахаптан сиргэнэн-кэлэйн эрэ тахсар.

Айымны героһа өй-санаа өтүтүнэн хаалытын автор дьон дьылбатын «куһаҥан тыын» хайа баҕарар тугарыгар Бырдаахап диригиник итэбэйэринэн көрдөрөр. Бырдаахап киһи олобо «куһаҥан тыынтан» толору тутулуктаабын мунура суох итэбэйэбин дииҥ иэдэйэр: кини үйэтин тухары муспук көмүһүн Силээхтэ Сэмэн икки, Куонаан икки бүүс-бүтүннүү уоран ылаллар. Ошонньор буоллабына көмүһэ сүппүтүн дьонго күтүрээбэт — бу «куһаҥан тыын» оноруута диир.

Көмүһү уоруу үс персонаж хардарыта сыһаннаһыларыгар икки хайысханы үскэтэр. Сэмэннээх Куонаан уорбут көмүстөрүн бэйэлэрин санааларынан туһага таһаараллар — түргэнник байаллар. Кинилэр материалнай балаһыанньалара тупсубуттун общественай балаһыанньалара эмиз уларылар — дьон-сэргэ харабар ыйааһыннара улаатар. Оттон Бырдаахап характерыгар уонна балаһыанньатыгар букатын утары уларыһы тахсар. Кини, Кэччэгэй баай, эмискэ көмүһэ сүппүтүн кэннэ ньыланнас, бэринимтиэ, сэрэх буолар, итэбэлгэ өссө күүскэ ылларар. Быр-

даахап материалнай балаһыанньата мөлтөөбүтүгэр, характера кэбирээбитигэр дьоннор сыһыаннара эмиз уларылар: Дьарааһын атыһыттан итириксит аҕабыкка тийэ — бары кинини үөһэтэн көрөр буолаллар.

Н. Д. Неустроев олох чаччыларын диригиник ингэн-тонгон, реалистическайдык арылар кини Бырдаахап курдук патриархальной баайдар дьадайыларын, өй-санаа өтүтүнэн тутайыларын буолуохтаах (закономернай) суол быһытынан ойуулаабытыгар чабылхайдык көстөр. Эстэн ээрэ кэччэгэй баайдардааҕар олоххо ордук дьобурдаах, саталлаах уонна куруубай сага көлөһүннүүр кылаас представителлэрэ — атыһыттар үөскээһиннэрин суруйааччы эмиз ситиник закономерно, объективной көстүү курдук ойуулуур.

Дуһуларын туох баар бары күүһүнэн обществоба ордук балаһыанньаны ыларга, байарга дьулуһар, обуруктаах өйдөрүнэн, дьаныардарынан, тугу да кэрэйбэккэ туран Бырдаахаптан даҕаны быһылыктыр балаһыанньаны былдыыр дьону Неустроев «Куһаҥан тыынна» Силээхтэ Сэмэнинэн итиэннэ Куонааньнан көрдөрөр. Бу дьон хайдах-туох тутталларынан комедия биер сүрүн проблемата — капиталистическай сыһыаннар сайдылара дьон өйүгэр-санаатыгар буортулаах содулааҕа арыллар.

Сэмэн уонна Куонаан саныыр санааларыгар туттар быһыларыгар киһи күлүбүэ оччо туох даҕаны суох. Ол гынан баран кинилэр сатирическайдык, саралы тардыллан ойууламмыттар. Суруйааччы бу дьонго Бырдаахаптан итэбэйэ суохтук тосту, критическайдык сыһыаннаһар.

Сэмэн уонна Куонаан характердарын диригиник арыһы хаамытыгар кинилэр сиэри таһынан быһыланьылар тинэбэр тийэ логическайдык көрдөрүлэр. Бу дьон Бырдаахап муспук көмүһүн ылынан эрэ мунурдамматтар, кэччэгэй баай баайын-малын бүтүннүү апчырыарга кыһаналлар.

Сэмэн уонна Куонаан туруоруммут сыалларын ситиһэр туһугар тугу да кэрэйбэтэр; өйдөрө-санаалара, дьулуһар дьулуһуулар барыта барыһы экирэтиһингэ охтубут.

«Куһаҥан тыын» дииҥ комедия — саха драматургиятын историятыгар чаччы биллэр-көстөр айымны. Киниэхэ автор, саха норуотун историятыгар тустаах эпохаҕа баар буола сылдыбыл характернай образтары чабылхайдык биэрэр. Н. Неустроев бэйэтин комедиятыгар олоххо баар чаччылары кытаанахтык туһуһар: оччотообу кэм тыһа айымныга бигэтик хааларыгар кыһанар.

Бийиги ырыппыт үс комедиябыт суруйааччы драматургияҕа хаалларбыт нэһилиэстибэтигэр саамай бэлиэ, дьонуннаах суолталаахтар. Онон, итилэри

ырытыга олобуран, драматург Неустроев айымньытын туһунан кылгас түмүгү огоруохха сөп.

Н. Д. Неустроев аата, саха маннайгы комедияларын айааччы быһытынан, саха драматургиятын историятыгар олохтоохтук киирбитэ. Кини саха литературатыгар сага, оччолорго биллэ илик жанрга бастакынан үлэлээбитин таһынан, идея, уус-уран уонна жанр өттүнэн чабылхай айымньылары биэрбитэ. «Кукаакы Кулуба», «Тиэтэйбит» итининэ «Куһаҥан тыын» диир пьесаларга саха ааҕааччыларга тустаах социальнай категориялаах дьон өй-санаа, майгы-сигили өттүнэн сытыйыыларын ойуулуур дьыг комической персонажтары аан маннай көрсүбүттэрэ. Н. Неустроев айымньыларын бастыг образтара (холобур, Кукаакы Кулуба, Уйбаан Бырдаахап, Омунаах Уйбаан уонна Силээхтэ Сэмэн) саха литературатыгар билигин даҕаны комической персонажтар үтүөкөн холобурдара буолаллар.

Н. Д. Неустроев революция иннинээҕи кэмгэ капиталистической сыһыаннар сайдыылары дьон-сэргэ өйүгэр-санаатыгар буортулуур содуллаабын, комедийнай искусство ураты ньымаларын туттан, уус-уран өттүнэн диригиник түмэн көрдөрбүтэ кини драматург быһытынан биир суол улахан үтүөтэ буолар.

Саха билигини литературатыгар уус-уран проза улахан ситиһилэрдэнинэ. Киниэхэ роман, сэһэн, кэпсээн, очерк курдук жанрдар диэличи сайдан иһэллэр. Саха прозатын төрүтэспит суруйааччынан Н. Неустроев аабыллан аарыллар. Кини, бэчээттэммитинэн ыллахха, өрдөөбүттэн ыла хрестоматияларга киирэр киэҥник биһирэммит уонча кылгас кэпсээннэри суруйбута. Н. Неустроев кэпсээннэрэ урут даҕаны сонун темата суохтара, ураты поппуруостары таарыйбаттара, кинилэр ол да буоллар уһун үйэлэннилэр, сорох атын автордар үгүс айымньыларын куоһара түстүлөр. Ол кистэлэнэ — суруйааччы кэпсээннэрэ уус-уран өттүнэн чочуллубуттарыгар сытар.

Н. Д. Неустроев норуот дьыг баайа-дуола буолбут кэпсээннэрэ 1921—1926 сылларга суруллубуттара. Кини бу иннинээҕи кэмгэ суруйбут айымньылары бэлэмнэни, үөрэни кэмин көрдөрөллөр. Н. Неустроев прозаик быһытынан үүннэр үүнэн испитэ. «Дьийкэй олох», «Үрүг күөлгэ» диир маннайгы кэпсээн-нэригиттэн «Сэмэнчик», «Балыксыт Былатыан» диир айымньыларын биэриэр дьэри кини тосту ситэн-хотон кэлбитэ. «Сэмэнчик», «Муммут оҕо кэпсээнэ», «Бийданга», «Иирээн», «Балыксыт Былатыан» диир кэпсээннэри билигин да дьон умсугуйан туран ааҕаллар. Норуот кинилэри П. Ойуунускай, Н. Мординов, Эрилик Эристин бастыг айымньыларын кытта тэнгэ тутар.

Н. Неустроев бэйэтин чулуу кэпсээн-

нэрин, комедияларын улуус уонна нэһилиэк ревкомнарыгар үлэли сылдьааччы итининэ советской оскуолаҕа учууталлыыр эрдэтинэ айталаабыта түбэһиэхчэ буолбатах. Советской былаас маннайгы сылларыгар тыа сириг ревкомнарын үгүс өрүттээх, уустук үлэтигэр быһааччы кытты, маннайгы советской оскуола-ларга үлэһит сахалар оҕолорун итин, үөрэти күчүмэбэй эбээһининэ суруйааччы олоҕун опытын байыппыта, кини идеятын, билигин-көрүүтүн уопсай таһымын көтөхпүтэ, айар талаанын сайыннарбыта.

Биир эдэр автор кэпсээнин рукописын ырытарыгар М. Горькай: «...кэпсээн автор туох туһунан сэлэргиирин барытын ааҕааччы көрөн олоҕорун курдук сурулуохтаах», — диэбитэ. Бу көрдөбүлгэ эппиэттир айымньылар ахсааннарыгар Н. Неустроев 1921 сыллаахха суруйбут «Сэмэнчик» диир кэпсээнэ киллэриллэн сөп.

«Сэмэнчик» композицията төүрт суол чаастаах: айылҕаны ойуулааһыннаах (оно саас кэлигин туһунан кылгастык автор санаата кытта бэриллэр) итининэ Сэмэнчик Маайа кыыстын үстэ көрсүһүүтэ кэпсээнэр. Персонажтар маннайгы көрсүһүүлэрэ айымньы саҕаланытыгар сааскы айылҕа чэчиририн саана, оттон тиэх быһаарсыылара күһүн эрдэ буолар. Кэпсээн хаамытыгар автор бириэмэни, ити курдук соруйан талаа, геройдарын ис дууһаларын туругун биэрэригэр көмөлөтө ньыма онгостор.

Бу ырытыллар кэпсээн сүрүн уратыта — суруйааччы болҕомтотун ордук чуолаан кыһы маннай таптаабыта табыллыбатах уол санаарбааһын, эрдэниитин көрдөрөргө уурар. Маһыаха автор герой характерын атын сүрүн черталарын арыһар. Сэмэнчик кэпсээн уонна сэмэй, көнө майгылаах итининэ амарах, майгы-сигили өттүнэн ыраас уонна олохох опыта суох. Дьэ ол иһин кини кыһы кытта көрсүһүүтүгэр долгуйара, сыыспытыттан, табыллыбатабыттан санааргыра ааҕааччы дууһатын таарыйар. Герой дууһатын туругун ойуулааһын биһиэхэ сүрдээх чабылхай санааны хаалларар, ол да иһин биһиги Сэмэнчиги тыыннаах образтан атыннык өйдөөбөппүт.

«Сэмэнчик» диир кэпсээн атын уратыта — киниэхэ айылҕаны ойуулааһын лаппа обургу миэстэни ылар. Кэпсээн саҕаланытыгар уонна бүтүүтүгэр пейзаһы кылгастык суруйуу баар буолан, айымньы кини уйулҕатын ордук таарыйар композицията бүтэһиктээх.

Сэмэнчик санаарбааһына кинини этэ-бэтэрдик, уйадытардык, психологической өттүнэн мындырдык бэриллэр, кини туттара-хаптара көрдүбүөс итининэ кэпсээн тыла-өһө уопсайынан олус бэргэн. Бу кыракий айымньы саха ааҕааччыларыгар мэлдьитин сөбүлэтэр сүрүн кистэлэнэ итининэхэ.

Саха прозатыгар приключенческой (мүччүргэннээх сырыны көрдөрү) жанр кириитигэр Н. Неустроев «Муммут оҕо кэпсээнэ» диэн айымньыта кырата суох суолталаммыта. Бу кэпсээн, 1924 сыллаахха суруллан баран, 1929 сылтан ыла автор бары хомуурунньуктарыгар киирэр. Манна кэпсээнин маннайгы сирэйтэн — биэс суукка устатыгар муна сылдыбыт тобус саастаах уол аатыгтан бэриллэр.

«Муммут оҕо кэпсээнигэр» Н. Неустроев, маннайгытынан, жанр уратытын, иккиннин, айымньыга аабааччылар саастарын уратытык таба учуоттааһын чабылхай холобурун бизрбитэ. Кэпсээнин сабаланыабыттан бүтүөр диэри приключенческой сюжет быһыытынан бэриллэр. Ол эрэри автор уолчаан кэпсээнин ханна да була сатаан омунаабат. Онтуката кини олох бэл көнөрү, туох да уратыта суох өрүттэрин мүччүргэннээх сырыга хабааннаан суруйарын очу мэнэйдээбэт.

1926 сыллаахха Н. Неустроев проза убалаһыгар улахан ситиһилэрдэммитэ. Сыччах биир сыл иһигэр кини үс кэпсээни: «Балыксыт Былатыаны», «Быйдаганы», «Иирээни» — айбита. Олортон маннайгылара автор прозаик быһыытынан уһулучулаах ситиһиитинэн аабыллар. Оттон икки кэнникилэрэ — идея итинэнэ уус-уран өттүнэн эмиэ чачы сиппит айымньылар.

«Быйдага», «Иирээн» диэн кэпсээннэр, саха советскай кэмнээби олоһор анаммыт буоланнар, Н. Неустроев прозатын сыаналыырга ураты суолталаахтар. Суруйааччы аныгы теманы ылыты кини айымньыта саха норуотун олобу кытта ыкса сибээстэһэн испитин, бэйэтэ сага былаас олохтоох органнара ытар дыһалларын өйдөөбүтүн туһулуур. Оччотооһу кэм общественной олоһун тирээн турар боппуруостарын сөптөөхтүк сырдатар айымньылары суруйуута автор дьиннээх событиелары, чопчу чаччылары быһаччы көрөн үөрөппитин түмүгэ буолар. Сүүрбэһис сыллар маннайгы аңардарын сағана саха удуустарын күннээби олохторугар тахсар түбэлтэлэри ырытан, Н. Неустроев уус-уран айымньыларга сырдатыллыахтарын сөптөөх характернай фактары сатаан булбута.

Неустроев прозаик быһыытынан күүстээх өттүлэрэ «Балыксыт Былатыанна» ордук чабылхайдык, ордук толорутук көстүбүттэрэ. Бу айымны темата — кырдыар сааһыгар дьонтон ойдон, соботох олорорго күһэллбит кини ыар дьылбатын көрдөрүү. Оҕонньор характера, автор урукку айымньыларын геройдарыгар холооттоххо, лаппа кизгник, диригник арыллыбыт. Балыксыт Былатыан — хас да характернай өттүтэн толору көрдөрүллүбүт, сиппит уус-уран образ. Ойуулуур, уус-уран ньымалары

наһаа кэмчилээн туттан, суруйааччы бу олох олус кытаанах усулуобуйатыгар түбэспит кини обраһын социальная өттүнэн диригник арыар.

Дьылба талбытынан дыһайытыгар бырабыллыбыт биридилээн дьон хайдахтаах курдук иэдээннээх балаһыаньыланалларын Неустроев кырдыас балыксыт өлүүтүн көрдөрөр сиригэр кини куйахата күүрэдик бизэр.

Тас өттүтэн ыллаха олох буорайбыт кини — Былатыан оҕонньор — элбэх дьинг кинилии хаачыстыбалардааһын дьэнкэтик ойуулаан, Н. Неустроев бэйэтин реалистической маастарыстыбатын толору көрдөрбүтэ. Кэпсээн геройа — ыалдытымсах хаһайын эрэ буолбатах, үгүс боппуруостары сэгээрэр кэпсэтиик, эйбэс кини.

«Балыксыт Былатыан» — Н. Неустроев саамай үгүс өрүттээх кэпсээнэ. Манна олох көстүүлэрин көрдөрүү реализма биридилээн хартыаналары суруйууга романтической көтөбуллүүнү, истинг иэйиини кытта, олобу сөбүлээн сэргэхтик сэнэргээнин герой ыар балаһыаньытын санаарҕабыллаахтык бириини кытта дьүөрэлэһэр.

Тонон, Н. Д. Неустроев, прозаик быһыытынан эмиэ бэйэтин кизг толкуйдаах, мындыр маастарынан көрдөрөн, төрөөбүт литературатыгар биллэр суолу хаалларбыта. Персонажтар олохторун чабылхайдык көрдөрөр, кинилэр психологияларын диригник арыар, араас көстүүлэри истинг иэйиилээхтик сэнэргиир, аҕыйах тылынан үгүс санааны этэр буоланнар, кини кэпсээннэрэ олус күүстээхтэр.

Николай Денисович Неустроев эргэ общественной тутул урусхалланан сага-олох тутулар кэмизэр олоһубута. Оччотооһу сылларга Саха сиринээби общественной сыһыаннар уустук, утарсыылаах өрүттэрэ суруйааччы айымньытыгар, олобу анаарытыгар биллэр суолу хаалларбыттара.

Саха бастакы комедияларын уонна уус-уран өттүнэн национальной проза чулуу ситиһиллэригэр киирсэр кэпсээннэри айбыт суруйааччы быһыытынан Н. Д. Неустроев бийиги төрөөбүт литературабыт историятыгар сүнгэн суолталаах. Кини саха литературатыгар комедия уонна кэпсээн жанра кириитигэр улахан оруолламмыт бастын айымньылары билигин да аабааччыларга кырата суох идеянай-эстетическэй интэриэстээхтэр.

Быйыл ахсынны 5 күнүгэр суруйааччы төрөөбүтэ 70 сыла туолуутун республика общественноһа национальной культура бырааһынныһын быһыытынан саамай сөпкө бэлиэтибэ.

*Г. Боекоров,
филологической наука кандидата.*